УДК 811.111›42 : 821.111-31(045)
DOI https://doi.org/10.32782/2412-933X/2026-XXVII-1

КОНЦЕПТУАЛЬНІ МЕТАФОРИЧНІ МОДЕЛІ ЯК ІНСТРУМЕНТ КОНСТРУЮВАННЯ ОБРАЗУ ПЕРСОНАЖА В РОМАНІ ШАРЛОТТИ БРОНТЕ «ДЖЕЙН ЕЙР»

Богданова Марія
аспірантка кафедри англійської філології та лінгводидактики
Запорізький національний університет
masha.bogdanova1999@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-9062-9635

Стаття присвячена дослідженню концептуальних метафоричних моделей як механізму конструювання портретного образу головної героїні у романі Шарлотти Бронте «Джейн Ейр». Актуальність дослідження визначається зростаючим інтересом когнітивної лінгвістики до художнього тексту як простору метафоричного моделювання, а також недостатньою вивченістю когнітивно-поетичного виміру портретних описів у романній прозі вікторіанської доби. Теоретичну основу дослідження становлять теорія концептуальної метафори, концепція концептуальної інтеграції, а також семіотичні концепції Р. Якобсона і Р. Барта та лінгвопоетична традиція О. О. Потебні і Л. І. Бєлєхової.

На матеріалі портретних описів Джейн Ейр виявлено три домінантні концептуальні метафоричні моделі: EYES ARE A SOURCE OF LIGHT/FIRE, THE BODY IS A SOCIAL HIERARCHY та PLAINNESS IS MORAL VIRTUE. Показано, що кожна модель конструює окремий вимір образу персонажа: психологічний, соціальний та ідеологічний відповідно. Модель EYES ARE A SOURCE OF LIGHT/FIRE реалізується через систематичну проєкцію вихідної сфери світла і вогню на сферу психічного та морального життя героїні, компенсуючи її фізичну непомітність через утвердження виняткової виразності погляду. Модель THE BODY IS A SOCIAL HIERARCHY виявляє протистояння двох метафоричних систем соціальної ідентичності: домінантної вікторіанської, яка пов'язує зовнішню привабливість із високим соціальним становищем, та альтернативної, що вбачає справжню шляхетність у природних рисах людини, незалежно від її класового походження. Модель PLAINNESS IS MORAL VIRTUE виконує субверсивну ідеологічну функцію, переосмислюючи фізичну простоту як моральну чесноту і надаючи героїні можливість самоствердження поза межами панівної системи цінностей.

Доведено, що три виявлені моделі функціонують не ізольовано, а утворюють цілісну взаємопов›язану систему, у якій фізична непомітність героїні послідовно переосмислюється як підстава для утвердження її психологічної глибини, соціальної гідності та морального достоїнства. Застосування теорії концептуальної інтеграції дозволяє пояснити якісну своєрідність цього образу: смисли, що виникають у результаті взаємодії метафоричних моделей, є якісно новими і не зводяться до значень кожної моделі окремо.

Ключові слова: *концептуальна метафора, образ персонажа, когнітивна поетика, концептуальна інтеграція, вікторіанська ідеологія.*

Bogdanova Mariia
Postgraduate Student at the Department of English Philology and Language Teaching
Zaporizhzhia National University

CONCEPTUAL METAPHORICAL MODELS AS A MECHANISM OF CHARACTER CONSTRUCTION IN CHARLOTTE BRONTE'S NOVEL JANE EYRE

The article examines conceptual metaphorical models as mechanisms for constructing the protagonist's portrait in Charlotte Bronte's novel Jane Eyre. The relevance of the study is determined by the growing interest in cognitive linguistics in literary texts as a space for modelling metaphorical experience, as well as by the insufficient scholarly attention to the cognitive-poetic dimension of portrait descriptions in Victorian prose fiction. The theoretical framework draws on conceptual metaphor theory, the theory of conceptual integration, the semiotic concepts of R. Jakobson and R. Barthes, and the linguopoetic tradition of O. O. Potebnia and L. I. Bieliehova.

On the basis of portrait descriptions of Jane Eyre, three dominant conceptual metaphorical models have been identified: EYES ARE A SOURCE OF LIGHT/FIRE, THE BODY IS A SOCIAL HIERARCHY, and PLAINNESS IS MORAL VIRTUE. It is demonstrated that each model constructs a distinct dimension of the character image – psychological, social, and ideological, respectively. The model EYES ARE A SOURCE OF LIGHT/FIRE operates through the systematic projection of the source domain of light and fire onto the sphere of the heroine's psychological and moral life, compensating for her physical plainness by establishing the exceptional expressiveness of her gaze. The model THE BODY IS A SOCIAL HIERARCHY reveals the opposition between two metaphorical systems of social identity: the dominant Victorian system, which associates physical attractiveness with high social standing, and an alternative system, which locates true nobility in a person's natural features, independent of class origin. The model PLAINNESS IS MORAL VIRTUE performs a subversive ideological function, reframing physical plainness as moral virtue and opening a space of self-assertion for the heroine beyond the boundaries of the dominant value system.

It is argued that the three identified models do not function in isolation but form a coherent, interconnected system in which the heroine's physical inconspicuousness is consistently reframed as a basis for affirming her psychological depth, social dignity, and moral worth. The application of conceptual integration theory makes it possible to account for the qualitative distinctiveness of this image: the meanings that arise from the interaction of the metaphorical models are qualitatively new and cannot be reduced to the meaning of any individual model in isolation.

Key words: *conceptual metaphor, character image, cognitive poetics, conceptual integration, Victorian ideology.*

Вступ. Дослідження метафори у художньому тексті залишається актуальним у контексті сучасної когнітивної лінгвістики, яка розглядає метафору не як стилістичну фігуру, а як базовий механізм людського мислення та пізнання [8]. Як зазначає А. В. Сухова метафора уможливлює вербалізацію тих явищ, які не піддаються прямій номінації: творча особистість перетинає межі повсякденного упорядкування і створює власну образну систему, художню картину світу [3]. Семантико-когнітивний підхід до інтерпретації художнього тексту зміщує акцент в інтерпретації метафори з риторичної фігури на інструмент пізнання, спосіб сприйняття і репрезентації людського досвіду [8]. Особливої актуальності когнітивний підхід набуває в контексті аналізу образу персонажа: портретний опис героя є не простим переліком зовнішніх ознак, а складною метафоричною системою, що розкриває психологічні, соціальні та моральні характеристики героя.

Роман Шарлотти Бронте «Джейн Ейр» привертає увагу дослідників у феміністичному, психоаналітичному та стилістичному аспектах, однак когнітивно-лінгвістичний аналіз

 DOI 10.32782/2412-933X

метафоричних моделей у портретних описах головної героїні залишається недостатньо висвітленим у науковій літературі.

Метафоричне моделювання образу персонажа є одним із центральних питань сучасної когнітивної поетики, що розвивається на перетині лінгвістики, літературознавства та семіотики. Витоки сучасного розуміння образотворчої функції мови сягають лінгвопоетичної концепції О.О. Потебні, який у праці «Думка та мова» обґрунтував поняття внутрішньої форми слова як образного способу осмислення дійсності [2]. Принципово важливою є теза дослідника про структурну відповідність слова і художнього твору: образний потенціал, закладений у внутрішній формі окремої лексеми, розгортається на рівні тексту в цілісну образну систему. Звідси випливає, що портретна деталь у художньому творі ніколи не є простим переліком фізичних характеристик: кожен елемент опису несе глибше значення, що вказує на психологічні, соціальні та моральні виміри образу.

Семіотична традиція збагатила розуміння метафори як механізму образотворення. Р. Якобсон обґрунтував поетичну функцію мови як домінантну в художньому тексті: художній образ виникає там, де між різнорідними елементами встановлюються нові зв›язки подібності, що породжують смисл, який не зводиться до жодного з елементів окремо [7]. Р. Барт, розглядаючи художній текст як тканину кодів, показав, що кожна портретна деталь функціонує одночасно на рівні денотації та конотації – культурно зумовлених асоціацій, активованих у свідомості реципієнта [4]. Саме на конотативному рівні функціонує концептуальна метафора як механізм образотворення.

Концептуальна теорія метафори, розроблена Дж. Лейкоффом і М. Джонсоном у праці “Metaphors We Live By” здійснила принциповий переворот у розумінні природи метафори. За Дж. Лейкоффом і М. Джонсоном метафора є не стилістичним засобом, а способом мислення: абстрактне осмислюється через конкретне і тілесне [8]. Концептуальна метафора має структуру систематичної проєкції з вихідної сфери (source domain) на цільову сферу (target domain), передаючи не лише окремі відповідності між елементами двох сфер, а й систему структурних зв›язків між ними. Для аналізу портретних описів персонажів ця теорія є особливо продуктивною, адже вона дозволяє виявити систематичні метафоричні моделі, що структурують образ героя і визначають спосіб його сприйняття читачем [8].

Подальшим розвитком теорії концептуальної метафори стала концепція концептуальної інтеграції (conceptual blending), запропонована Ж. Фоконьє та М. Тернером у праці “The Way We Think”. На відміну від односпрямованої проєкції між двома сферами, концептуальна інтеграція описує складнішу когнітивну операцію: елементи кількох ментальних просторів поєднуються так, що породжують нові смисли, яких не було в жодному з вихідних просторів окремо [6]. Саме тому художній образ є якісно більшим за суму своїх складників: його цілісне значення виникає не з окремих елементів, а з їхньої взаємодії. Л. І. Бєлєхова застосувала теорію концептуальної інтеграції до аналізу поетичних образів в англомовній поезії, показавши продуктивність цього підходу для дослідження багатошарових художніх образів [1].

Важливим теоретичним підґрунтям є також принцип тілесно зумовленого пізнання (embodied cognition): абстрактні концепти осмислюються через проєкцію конкретніших, тілесно відчутних сфер досвіду [9]. Це положення має принципове значення для розуміння портретних описів персонажів: соматизми, кольоропозначення, просторові характеристики викликають у свідомості читача не лише буквальні значення, а й цілу мережу тілесно зумовлених асоціацій і культурних конотацій. У контексті роману «Джейн Ейр» кожна деталь портретного опису героїні (бліде обличчя, невисокий зріст, пронизливий погляд) функціонує як вузол складної метафоричної мережі, що одночасно конструює психологічні, соціальні та ідеологічні виміри образу.

Мета дослідження полягає у виявленні та аналізі концептуальних метафоричних моделей у портретних описах головної героїні роману Шарлотти Бронте «Джейн Ейр» та визначенні їхньої ролі у конструюванні психологічних, соціальних та ідеологічних характеристик образу. Об'єктом дослідження є портретні описи Джейн Ейр у романі. Предметом є концептуальні метафоричні моделі, що структурують ці описи.

Методи та методики дослідження. Матеріалом дослідження слугують портретні описи головної героїні у романі Шарлотти Бронте «Джейн Ейр» (видання Folio, 2021). Добір матеріалу здійснювався методом суцільної вибірки фрагментів, що містять характеристику зовнішності Джейн Ейр від імені наратора, самої героїні та інших персонажів.

Методологічну основу дослідження становлять теорія концептуальної метафори [8] та теорія концептуальної інтеграції [6]. Для виявлення метафоричних моделей, що структурують портретні описи, та встановлення системи проєкцій між вихідною і цільовою сферами застосовується концептуальний аналіз. Для пояснення нових смислів, що виникають у результаті взаємодії кількох ментальних просторів, – аналіз концептуальної інтеграції. Семіотичний підхід [7; 4] залучається для розгляду денотативного та конотативного рівнів портретної деталі. Лінгвопоетична традиція [2; 1] слугує підґрунтям для розуміння образного потенціалу мовних одиниць у художньому тексті.

Результати та дискусії. Аналіз портретних описів Джейн Ейр у романі дозволяє виокремити три домінантні концептуальні метафоричні моделі, що системно конструюють образ головної героїні: EYES ARE A SOURCE OF LIGHT/FIRE, THE BODY IS A SOCIAL HIERARCHY та PLAINNESS IS MORAL VIRTUE. Кожна з цих моделей створює окремий вимір образу персонажа – психологічний, соціальний та ідеологічний, і водночас взаємодіє з іншими, утворюючи цілісну когнітивну структуру портрета. Жодна з цих моделей не функціонує як ізольований художній прийом: кожна є складовою єдиної системи, у якій фізична непомітність героїні послідовно переосмислюється як підстава для утвердження її психологічної глибини, соціальної гідності та морального достоїнства.

Метафорична модель EYES ARE A SOURCE OF LIGHT/FIRE є найбільш розгорнутою і художньо значущою складовою портретних описів Джейн. Вона реалізується через систему мовних виразів, що охоплює різні аспекти вихідної сфери світла і вогню та проєктує їх на сферу психічного і морального життя героїні. Важливим є опис очей: *"The flame flickers in the eye; the eye shines like dew; it looks soft and full of feeling; it smiles at my jargon: it is susceptible; impression follows impression through its clear sphere; where it ceases to smile, it is sad; an unconscious lassitude weighs on the lid: that signifies melancholy resulting from loneliness"* [5, с. 287]. Лексичні засоби реалізації моделі охоплюють іменники з семантикою світла ("*flame", "dew"*) та дієслова з динамічною семантикою світлового руху ("*flickers", "shines"*), що утворюють стійке семантичне поле. Вогонь символізує внутрішню силу і пристрасть, роса – чутливість і відкритість; обидва образи розкривають глибину внутрішнього світу героїні. Розгорнутість опису, що послідовно описує кілька станів очей, а саме посмішку, смуток, млявість, підкреслює динамічну природу внутрішнього світу героїні: погляд Джейн є точним відображенням її душевного стану.

Отже, ця модель виконує в портретному описі подвійну функцію: по-перше, компенсує фізичну непомітність героїні, утверджуючи особливу виразність погляду як вікна у багатий внутрішній світ; по-друге, встановлює парадоксальну опозицію між зовнішньою непомітністю і внутрішнім світлом. Згідно з теорією концептуальної інтеграції [6], у свідомості читача виникає новий смисл: очі Джейн постають не просто органом зору, а інструментом морального і психологічного самовираження.

 DOI 10.32782/2412-933X

Метафорична модель THE BODY IS A SOCIAL HIERARCHY структурує соціальний вимір образу через проєкцію тілесних характеристик на соціальний статус. Самоопис Джейн є показовою ілюстрацією цієї проєкції: *"I sometimes regretted that I was not handsomer; I sometimes wished to have rosy cheeks, a straight nose, and small cherry mouth; I desired to be tall, stately, and finely developed in figure; I felt it a misfortune that I was so little, so pale, and had features so irregular and so marked"* [5, с. 140]. Накопичення соматизмів із негативною оцінною семантикою ("*so little", "so pale", "so irregular"*) відтворює домінантну вікторіанську модель, у якій відхилення від тілесної норми автоматично означає соціальну меншовартість. Показово, що Джейн сприймає цю невідповідність не як нейтральну відмінність, а як нещастя: *"I felt it a misfortune"* – формула суб'єктивної оцінки, яка свідчить про засвоєність домінантної системи цінностей самою героїнею. Прикметники "*tall"* і *"stately"* функціонують у цьому контексті як подвійно кодовані знаки: на денотативному рівні вони описують зовнішність, на конотативному – відсилають до вікторіанських уявлень про зв'язок між фізичною імпозантністю й соціальною вищістю.

Водночас містер Рочестер запроваджує альтернативну метафоричну проекцію: *"nature, at least, has stamped her patent of nobility on this brow"* [5, с. 371]. Метафора *"patent of nobility"* переносить соціальний статус зі сфери успадкованих привілеїв у сферу природної обдарованості. Таким чином, у романі функціонують дві конкуруючі метафоричні моделі соціальної ідентичності: домінантна вікторіанська, що пов›язує фізичну імпозантність із соціальною перевагою, та альтернативна, що вбачає справжню шляхетність у природних рисах людини, незалежно від її класового походження. Ця конкуренція є художнім відображенням ідеологічного конфлікту, що пронизує весь роман: авторка не лише відтворює домінантну вікторіанську систему цінностей, а й послідовно деконструює її, відкриваючи для Джейн можливість утвердити власну гідність поза межами станової ієрархії.

Метафорична модель PLAINNESS IS MORAL VIRTUE є найбільш ідеологічно навантаженою складовою портретного образу Джейн і безпосередньо пов›язана з компенсаційною логікою, що пронизує весь роман. Фізична простота (plain, simple, neat) систематично проєктується на моральну чистоту і духовну цілісність героїні. Самохарактеристика *"Poor, obscure, plain, and little"* [5, с. 364] концентрує у чотирьох прикметниках усі виміри соціального дефіциту героїні: економічний, соціальний, естетичний і тілесний. Ті самі категорії, однак, наповнюються позитивним смислом через свідому настанову героїні: *"obliged to be plain – for I had no article of attire that was not made with extreme simplicity – I was still by nature solicitous to be neat"* [5, с. 140-141]. Синтаксичне протиставлення з "*still"* підкреслює ключову для образу героїні опозицію: простота є для Джейн не лише вимушеною соціальною обставиною, а й свідомо обраною цінністю.

Примітно, що той самий семантичний код присутній і в характеристиці, яку дає містер Рочестер: *"quaint, quiet, grave, and simple, as you sit with your hands before you"* [5, с. 188]. Градація прикметників "*quaint", "quiet", "grave", "simple"* утворює семантичне поле моральної стриманості й внутрішньої зосередженості, де зовнішня невиразність є знаком внутрішньої глибини. У межах вікторіанської ідеологічної системи ця модель виконує субверсивну функцію: прикметник *"plain"*, що в домінантному дискурсі вказує на фізичну і соціальну меншовартість, набуває позитивних моральних конотацій. Сама Джейн описує свій одяг як *"plain Quaker-like apparel"* [5, с. 141] – порівняння, що свідомо відсилає до етики простоти і моральної непідкупності як альтернативної системи цінностей.

Висновки. Три виявлені метафоричні моделі не функціонують ізольовано, а утворюють цілісну взаємопов›язану систему. Метафоричне моделювання образу Джейн Ейр постає, таким чином, не лише художнім засобом, а й когнітивним інструментом, через який авторка

конструює альтернативну систему цінностей у межах вікторіанського дискурсу. Застосування теорії концептуальної інтеграції дозволяє пояснити якісну своєрідність цього образу: смисли, що виникають у результаті взаємодії метафоричних моделей, є якісно новими і не зводяться до значень кожної моделі окремо.

Література:

1. Бєлєхова Л. І. Словесний поетичний образ в історико-типологічній перспективі: лінгвокогнітивний аспект : монографія. Херсон : Айлант, 2002. 368 с.
2. Потебня О. О. Думка і мова. Харків, 1862. 162 с.
3. Сухова А. В. Метафора як основа естетичної цінності художнього тексту (на матеріалі англомовної новели). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія: Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов. 2018. Вип. 87. С. 129–135.
4. Barthes R. S/Z. New York : Hill and Wang, 1974. 271 p.
5. Bronte Ch. Jane Eyre. Харків : Фоліо, 2021. 653 p.
6. Fauconnier G., Turner M. The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities. New York : Basic Books, 2002. 440 p.
7. Jakobson R. Closing Statements: Linguistics and Poetics. Style in Language / ed. T. Sebeok. Cambridge : MIT Press, 1960. P. 350–377.
8. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. Chicago : University of Chicago Press, 1980. 242 p.
9. Lakoff G., Johnson M. Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought. New York : Basic Books, 1999. 624 p.

References:

1. Bieliehova, L. I. (2002). Slovesnyi poetychnyi obraz v istoryko-typolohichnii perspektyvi: linhvokohnityvnyi aspekt [Verbal Poetic Image in Historical-Typological Perspective: A Linguocognitive Aspect]. *Ailant*. [in Ukrainian].
2. Potebnia, O. O. (1862). Dumka i mova [Thought and Language]. [in Ukrainian].
3. Sukhova, A. V. (2018). Metafora yak osnova estetychnoi tsinnosti khudozhnoho tekstu [Metaphor as the Basis of Aesthetic Value of a Literary Text]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina*. Seriia: Inozemna filolohiia, 87, 129–135. [in Ukrainian].
4. Barthes, R. (1974). S/Z. Hill and Wang. [in English].
5. Bronte, Ch. (2021). Jane Eyre. Folio. [in English].
6. Fauconnier, G., & Turner, M. (2002). The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities. Basic Books. [in English].
7. Jakobson, R. (1960). Closing Statements: Linguistics and Poetics. In T. Sebeok (Ed.), Style in Language (pp. 350–377). MIT Press. [in English].
8. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). Metaphors We Live By. University of Chicago Press. [in English].
9. Lakoff, G., & Johnson, M. (1999). Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought. Basic Books. [in English].

Дата першого надходження статті до видання: 14.04.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 11.05.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 29.05.2026

Стаття поширюється
на умовах ліцензії відкритого доступу
(CC BY 4.0)

DOI 10.32782/2412-933X